

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αρχαιολογία έχει σημασία

Lynn Meskell

Όταν ο βρετανικός στρατός κατοχής μπήκε στην Αίγυπτο το 1882, η χώρα, εντελώς απροσδόκητα, άρχισε να απασχολεί όλους τους σκεπτόμενους ανθρώπους στην Ευρώπη και όλα τα αγγλόφωνα έθνη του κόσμου. Ο διπλωμάτης, ο στρατιώτης και ο πολιτικός, κοίταξαν ο καθένας την Αίγυπτο με πρακτικό βλέμμα και αναλογίστηκαν ποιο πλεονέκτημα μπορούσε να προσφέρει αυτή τη χώρα στη χώρα του καθενός από αυτούς... Άλλοι όμως, εκτός από εκείνους που επικέντρωναν στα πρακτικά ζητήματα, ενδιαφέρθηκαν για το άνοιγμα της Αιγύπτου από τους Βρετανούς – και εννοούμε τους σπουδαστές ιστορίας και τους αρχαιολόγους, για να μην αναφέρουμε και τους ειδικούς στην αιγυπτιολογία... οι οποίοι άρχισαν να συρρέουν στην Αίγυπτο απαιτώντας με σθεναρή φωνή να τους δοθούν όλες οι διαθέσιμες πληροφορίες για το αντικείμενο μελέτης τους.

(Illustrated London News, 7 Μαρτίου 1896, από άρθρο για τις ανακαλύψεις του de Morgan στο Νταχσούρ)

Γνωρίζουμε τον πολιτισμό της Αιγύπτου καλύτερα από τον πολιτισμό οποιασδήποτε άλλης χώρας. Τον γνωρίζουμε σε πολύ μεγαλύτερη έκταση και βάθος, μαθαίνουμε όλο και περισσότερα γι' αυτόν. Φτάνει πολύ πιο μακριά από την ασήμαντη έκταση της ιστορίας της φυλής μας, η οποία χάνεται στην προϊστορική περίοδο σε μια εποχή που ο αιγυπτιακός πολιτισμός είχε ήδη φτάσει στην ακμή του.

(Arthur James Balfour, ομιλία στη Βουλή των Κοινοτήτων για την αναγκαιότητα της αγγλικής παρουσίας στην Αίγυπτο)

Η δεκαετία του 1990 χαρακτηρίστηκε από πλήθος κειμένων αφιερωμένων ειδικά στην εθνότητα, τον εθνικισμό, την πολιτισμική ταυτότητα και την πολιτική, καθώς και στην επίδρασή τους στο πεδίο της αρχαιολογίας. Η πλειοψηφία αυτής της πνευματικής παραγωγής εξετάζει τα ζητήματα του

εθνικισμού και τις κατασκευές της ταυτότητας στο παρελθόν (Díaz-Andreu και Champion 1996, Layton 1989, Shennan 1989), κυρίως κατά τον 19ο αιώνα. Πολλές μελέτες περιορίζονται στην Ευρώπη, ιδιαίτερα στη Δυτική Ευρώπη (Atkinson, Banks και O'Sullivan 1996, Díaz-Andreu και Champion 1996, Graves-Brown, Jones και Gamble 1996), αν και λίγες μελέτες αφορούν επίσης αφρικανικές και ασιατικές περιφερειακές αρχαιολογίες (Chakrabarti 1997, Kohl και Fawcett 1995, Ucko 1995). Οι εργασίες αυτές επικέντρωναν στο θέμα του εθνικισμού που ήταν κυρίαρχο κατά τον 19ο αιώνα, σήμερα όμως, στον 20ο αιώνα, κεντρικό θέμα αποτελεί η παγκοσμιοποίηση.

Μέχρι σήμερα, οι αρχαιολόγοι έχουν παραβλέψει μια σημαντική περιοχή της υδρογείου – μια περιοχή που έπαιξε θεμελιώδη ρόλο στη γέννηση της αρχαιολογίας ως επιστήμης: πρόκειται για την Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Η παράλειψη αυτή φαίνεται ανεξήγητη, όχι μόνο για το λόγο αυτό, αλλά και διότι η *πραγματικότητα* και η *πρακτική* της αρχαιολογίας σε αυτήν την περιοχή, συνδέονται αδιάσπαστα με την πολιτική και την πολιτισμική πραγματικότητα που αντιμετωπίζουν οι λαοί που ζουν σε αυτή. Οι ανθρωπολόγοι και οι ιστορικοί έχουν βέβαια αντιληφθεί και αξιοποιήσει τη σπουδαιότητα και τις δυνατότητες της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής τόσο για την ίδια την περιοχή όσο και για τις επιστήμες τους.

Η μεγάλη σημασία του αρχαιολογικού παρελθόντος σε αυτό τον εκτεταμένο γεωγραφικό χώρο οδηγεί αναπόφευκτα στο ερώτημα γιατί η συγκεκριμένη περιοχή απουσιάζει πλήρως από τη σύγχρονη θεωρητική προσέγγιση της αρχαιολογίας, που σήμερα ασχολείται με ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς, με τις αμφισβητούμενες ή διεκδικούμενες ταυτότητες, με τον εθνικισμό και την πολιτική. Κάποιοι θα το αποδώσουν στην ύπαρξη μιας ρατσιστικής, οριενταλιστικής προσέγγισης, ενώ άλλοι μπορεί να πουν ότι οφείλεται απλώς σε άγνοια. Ίσως η εξήγηση βρίσκεται κάπου ανάμεσα. Δεν είναι τυχαίο ότι οι σημαντικότερες θεωρητικές επεξεργασίες στον τομέα της αρχαιολογίας προέρχονται από αγγλικά και αμερικανικά ιδρύματα και, ως εκ τούτου, ευθυγραμμίζονται ευθέως με τη γεωγραφία των ηπείρων της Ευρώπης και της Βόρειας και Νότιας Αμερικής. Σε αυτό το πλαίσιο, η αρχαιολογία άλλων περιοχών, όπως της Μεσογείου, της Μέσης Ανατολής και της Αιγύπτου, περιθωριοποιείται και οι επιστήμονες που ασχολούνται με αυτές θεωρούνται ακόμα παγιδευμένοι στην ιστορική πολιτισμική σχέση (βλ. Bailey, Κεφάλαιο 4, Κωτσάκης, Κεφάλαιο 2, Silberman, Κεφάλαιο 9) και γι' αυτό ελάχιστα παρεμβαίνουν στα σύγχρονα ζητήματα πολιτικής ή πρακτικής. Έτσι, θεωρείται ότι τέτοιοι περιφερειακοί τομείς δεν έχουν τίποτα να συμβάλουν σε διεθνή κλί-

μακα, και τα σημαντικά γεγονότα που συνδέονται με την αρχαιολογία έχουν ασκήσει αμελητέα επίδραση εκτός της περιοχής της συγκεκριμένης κοινής (βλ. Nacacche, Κεφάλαιο 7). Τα κείμενα που περιλαμβάνονται στον παρόντα τόμο αποτελούν μια πρώτη προσέγγιση των αρχαιολογιών της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής με ειδική αναφορά στην πολιτιστική και εθνική πολιτική με την οποία είναι συνυφασμένες, και την κοινωνική επίδραση που έχει η αρχαιότητα στους λαούς των περιοχών αυτών. Για πολλούς από εμάς, η αρχαιολογία είναι απλώς μια πολυτέλεια ή ένα διανοητικό εγχείρημα και η ενασχόλησή μας με αυτή πολύ σπάνια έχει συνέπειες ζωής ή θανάτου: δεν ισχύει το ίδιο στην περίπτωση της πρώην Γιουγκοσλαβίας (βλ. Brown, Κεφάλαιο 3), της Κύπρου (βλ. Knapp και Antoniadou, Κεφάλαιο 1) ή του Ισραήλ (βλ. Silberman, Κεφάλαιο 9). Οι αρχαιολογικές και ιστορικές αφηγήσεις είναι ενσωματωμένες στις κοινωνικοπολιτικές πραγματικότητες. Σε αυτήν την περιοχή η αρχαιολογία έχει σημασία με πολύ απτό αλλά και ιδεολογικό τρόπο.

Οι δυτικοί αρχαιολόγοι έχουμε μεταχειριστεί το παρελθόν για να κατασκευάσουμε την έννοια της μη-Δύσης, για να χαλκεύσουμε για τους εαυτούς μας μια πολιτισμική καταγωγή και να σφρηλατήσουμε αντιθετικές ταυτότητες. Η αρχαιολογία δεν υπήρξε ποτέ περιοχή ουδέτερου επιστημονικού και θεωρητικού λόγου. Θα έπρεπε να έχουμε συνείδηση ότι η σύγχρονη χαρτογραφία, τα σημερινά γεωγραφικά όρια αποτελούν πρόσφατες καταγραφές χωρίς άμεση συνέχεια με την αρχαιότητα: αυτές οι εθνικές κατασκευές μπορεί επίσης να είναι απότοκες αποικιοκρατικών ή ιμπεριαλιστικών επιταγών. Η γραμματική της αποικιοκρατίας επικέντρωσε σε τρεις βασικές θεσμικές έννοιες στις οποίες είναι βαθιά ενσωματωμένα τα αρχαιολογικά παρελθόντα: την καταγραφή/απογραφή, το χάρτη και το μουσείο (Anderson 1991: 163). Όπως μας υπενθυμίζουν ο Said (1978: 4-5) και ο Bahrani (Κεφάλαιο 8), οι περιοχές αυτές δεν βρίσκονται απλώς εκεί για να ανακαλυφθούν, να αναλυθούν να ταξινομηθούν ως πολιτισμικά και γεωγραφικά οριοθετημένες ενότητες: είναι φτιαγμένες από τον *άνθρωπο* και, όντως, οι *άνθρωποι* φτιάχνουν την ίδια τους την ιστορία.

Αυτό ισχύει απολύτως στην περίπτωση των δυτικών κατασκευών για τη Μεσοποταμία ως (γεωγραφική και ιστορική) οντότητα, που χαρακτηρίζεται από δεσποτισμό και παρακμή (Bahrani, Κεφάλαιο 8, Hodder, Κεφάλαιο 6, Pollock και Lutz 1994). Τέτοιου είδους αφηγήσεις συνεχίζονται έως σήμερα. Παράδειγμα, η περιγραφή του Larsen (1996: 3-4) για τη Μοσούλη: «όπως οι περισσότερες πόλεις της Εγγύς Ανατολής της εποχής, ήταν ένα άθλιο μέρος σε λήθαργο και, παρά το λαμπρό παρελθόν του, είχε αφηθεί στην ερήμωση και την παρακμή[...] δεν ήταν ωραίο μέρος για

να περάσει κανείς το καλοκαίρι, ούτε και καμιά άλλη εποχή του χρόνου». Ίσως, τελικά, επιστήμες σαν την αρχαιολογία να παραμένουν απόγονοι του ιμπεριαλισμού.

Η κοινωνικοπολιτική έρευνα έχει εξελιχθεί – ως όφειλε – σε έναν ελπιδοφόρο και σημαντικό υποτομέα της αρχαιολογίας (Moser 1995) και πλέον οδεύουμε προς την ηθική συνειδητοποίηση της επιστημονικής υπευθυνότητας, τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο (Κωτσάκης, Κεφάλαιο 2, Trigger 1989, 1995). Εντούτοις, η ανάληψη μιας τέτοιας ευθύνης μπορεί να αποδειχθεί εγγενώς προβληματικό εγχείρημα που και πάλι κινδυνεύει να εξελιχθεί σε ηγεμονική διακήρυξη παγκόσμιας γνώσης και λόγου. Ο οριενταλιστικός και αποικιοκρατικός λόγος χρησιμοποίησαν για τους σκοπούς τους αυτές τις ανισορροπίες εξουσίας. Σκεφτείτε το ρόλο που έπαιξαν τα μνημεία και το «παρελθόν» στον πόλεμο του Κόλπου (Pollock και Lutz 1994). Κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης, ο Σαντάμ Χουσεΐν παρουσιάστηκε στα δυτικά μέσα ως σύγχρονος Ασσύριος ηγεμόνας (διάβαξε δυνάστης), ενώ συγχρόνως οι Δυτικοί ιδιοποιούνταν τα μνημεία της χώρας του ως μέρος μιας κοινής δυτικής καταγωγής του πολιτισμού. Τα μέσα εξέφρασαν μεγαλύτερη ανησυχία για την απώλεια των αρχαίων ζιγκουράτ (βαθμιδωτών πυραμίδων) από ό,τι για τις ζωές σύγχρονων ανθρώπων. Η αρχαιολογία δεν είναι απαλλαγμένη από ηγεμονικές τάσεις· μάλλον έχει υπάρξει απόλυτα συνυφασμένη με την πολιτική τους. Είναι ένα δίλημμα που όλοι αντιμετωπίζουμε αναπόφευκτα. Ακόμη και αυτό εδώ το βιβλίο, παρά την πρόθεση να αναμετρηθεί με διαφορετικές φωνές και απόψεις, εξακολουθεί να είναι προσκολλημένο στο δυτικό λόγο – ακόμα κι έτσι όμως, τουλάχιστον αποτελεί μια ευκαιρία για αυτοέλεγχο των τάσεων αυτών.

Οριενταλισμός, μεταποικιοκρατία, Νέα (διαδικαστική) Αρχαιολογία

Το μνημειακό έργο του Edward Said *Οριενταλισμός* (*Orientalism*, 1978, στα ελληνικά το 1996) είναι πλέον και πολύ γνωστό και ευρέως σχολιασμένο (Bhabha 1994, Clifford 1988, Turner 1994). Ο ίδιος ο Said παρέμεινε προσκολλημένος στο διπολισμό Ανατολής και Δύσης, σε έναν συνεχιζόμενο και σχετικά ανώφελο δυϊσμό, όπου η Δύση, υπεραπλουστευτικά, διατηρεί το ρόλο του καταπιεστή και η Ανατολή του καταπιεζομένου. Ο Said χαρακτηρίζεται από αυστηρή προσήλωση στις αντιλήψεις του Foucault για το λόγο και, ακολούθως, για την εξουσία. Στην πορεία, ο Said υιοθετεί την εικόνα μιας ειρηνικής, εκθηλυμένης και αποπολιτικοποιημέ-

νης Ανατολής. Ο λόγος του είναι κάπως μονολιθικός και έχει δεχτεί πολλή κριτική για το δυτικισμό του (= κριτική του δυτικού πολιτισμού). Πράγματι, η ευρύτερη σημασία του μεταμοντερνισμού πηγάζει από την παραδοχή ότι υπάρχουν επιστημολογικά όρια σε όλες τις εθνοκεντρικές ιδέες για τις αντικρουόμενες εκδοχές της ιστορίας – είτε αφορούν τις γυναίκες, είτε τους γηγενείς των αποικιών, είτε τις μειονοτικές ομάδες (Bhabha 1994: 5). Χρειάζεται να εξετάσουμε κριτικά όλες τις δευτερεύουσες αφηγήσεις (metanarratives), συμπεριλαμβανομένων και εκείνων του Said, που επιδιώκουν να τυποποιήσουν τους λαούς ως ένα ενιαίο σύνολο και να απομακρυνθούν από τις ιδιαιτερότητες της τάξης, του φύλου, της γεωπολιτικής ένταξης ή του σεξουαλικού προσανατολισμού (ό.π.: 1-2). Εντούτοις, το έργο του Said είναι σημαντικό γιατί φωτίζει τον τρόπο με τον οποίο ο λόγος, οι αξίες και τα μοντέλα γνώσης στην πραγματικότητα κατασκευάζουν τα γεγονότα που οι μελετητές προσπαθούν να μελετήσουν *αντικειμενικά* (Turner 1994: 4). Το βιβλίο αυτό δεν αποτελεί μια προσπάθεια να διαχωριστεί η Ανατολή – στόχος του είναι να επανορθώσει την άνιση θεώρηση των αρχαιολογιών της Ανατολικής Ευρώπης, της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, που περιθωριοποιούνται ή και αγνοούνται. Η περιοχές αυτές δεν αντιμετωπίζονται ως ενιαίο σύνολο, αλλά αναλύονται με όλα τα συμφραζόμενά τους από συγγραφείς που έχουν παίξει ενεργό ρόλο στην αρχαιολογία και την πολιτική των χωρών αυτών.

Η συνήθης μεταμοντέρνα μέθοδος της αποδόμησης των κυρίαρχων αφηγήσεων, της αναίρεσης των διϋσμών και της αναγνώρισης της περιθωριοποιημένης γνώσης συνδέεται στενά με τους αντικειμενικούς σκοπούς της μεταποικιακής έρευνας. Όπως και ο φεμινισμός, η μεταποικιακή πολιτική δεν μπορεί να απολαμβάνει την πολυτέλεια της μεταστρουκτουραλιστικής σκέψης με τις αποκεντρωμένες υποκειμενικότητες (Jacobs 1996: 29). Δεν μπορεί απλώς να υποδύεται το ρόλο του μεταμοντέρνου, επικεντρώνοντας στην επιφάνεια, στο θέαμα και στην ετερογλωσσία (heteroglossia). Το παρελθόν ως παιχνίδι υπονομεύει τις πραγματικές και υλικές συνέπειες για τους σημερινούς ανθρώπους, ιδιαίτερα αυτούς που ζουν στην υπό εξέταση γεωγραφική περιοχή, σε αντιδιαστολή με τις σχετικά ασφαλείς περιοχές όπου κατοικούν οι Ευρωπαίοι και οι Αμερικανοί. Το παρελθόν δεν είναι ένα στατικό, αρχαϊκό κατάλοιπο, είναι ένα κληρονομημένο τέχνηργο με ενεργό επιρροή στο παρόν, μέσω μιας διαδικασίας αλληλεπίδρασης των λαϊκών και των κυρίαρχα καταγεγραμμένων εννοιών. Η κατασκευή ταυτότητας για τις ομάδες των γηγενών κατοίκων των αποικιών συνεπάγεται μια περίπλοκη ανάμιξη του παρελθόντος με το παρόν, τα οποία ήδη βασίζονται στο λόγο για την ετερότητα, την αυ-

θεντικότητα και την προέλευση (ό.π.: 155). Σαφή παραδείγματα αυτών των διαδικασιών βρίσκουμε στη βιομηχανία του τουρισμού –που είναι μια μορφή νεοαποικιοκρατίας– σε χώρες όπως η Αίγυπτος, η Ελλάδα, η Κύπρος και η Τουρκία. Η ετερότητα δεν είναι απαραίτητως αρνητική. Μπορεί να ασκήσει θετική επίδραση στην ένταξη του εαυτού σε ένα πολυπολιτισμικό παρόν. Στην κοινωνία μας, η διαφορά μπορεί επίσης να αφομοιωθεί, να ενταχθεί και να εμποτιστεί με νοσταλγία.

Λίγοι θα εναντιώνονταν στην άποψη ότι η Δύση έχει αυτοανακηρυχθεί κυρίαρχο υποκείμενο της ιστορίας. Η μεταποικιακή έρευνα στοχεύει να αμφισβητήσει τη θέση αυτή αναδεικνύοντας άλλες γεωγραφίες, τις *γεωγραφίες που αγωνίζονται*. Η αρχαιολογία της εξουσίας ονοματοθετεί, ταξινομεί και αφομοιώνει, και ταυτόχρονα λειτουργεί ως μέσο για την εξάλειψη, την αποσιώπηση και την άρνηση άλλων ιστοριών και τρόπων κατοίκησης στον ίδιο γεωγραφικό χώρο (Brown, Κεφάλαιο 3, Bahrani, Κεφάλαιο 8, Chambers 1996: 48-9). Εδώ υπάρχει μια πολλαπλότητα πολιτισμικών συνόρων, ιστορικών προσωρινότητων και υβριδικών ταυτοτήτων. Τέτοιες πολλαπλές πραγματικότητες δεν μπορούν απλά να παραπεμφθούν στην αρμοδιότητα της πολιτικής, όπως μας υπενθυμίζει ο Chambers (1996: 51):

Μέσα στα ερείπια της προηγούμενης ανθρωπολογίας, κοινωνιολογίας, ιστορίας και φιλοσοφίας, στα διάκενα αυτών των καταρρακωμένων και πληγωμένων επιστημών, όπου οι κανόνες των θεωρητικών ειδών είναι θολοί και ξεπερασμένοι, το αντικείμενο εξαφανίζεται για να αντικατασταθεί από τους υπαινιγμούς ενός δυνητικού χώρου μέσα στον οποίο όλα τα υποκείμενα εμφανίζονται τροποποιημένα από συγκρούσεις που δεν μπορούν να υποβιβαστούν σε μία και μοναδική άποψη. Καθώς η εξουσία γλιστρά από τα χέρια μου στα χέρια άλλων, γίνονται και εκείνοι εξουσιαστές, υποκείμενα, όχι απλά αποτελέσματα ή αντικείμενα της εθνογραφίας μου.

Η μεταποικιακή κριτική δίνει έμφαση στις άνισες και ανομοιογενείς δυνάμεις της πολιτισμικής αναπαράστασης που εμπλέκονται στον ανταγωνισμό για την κοινωνικοπολιτική εξουσία στην τρέχουσα παγκόσμια τάξη (Bhabha 1994: 171). Οι κριτικές αυτές αναθεωρήσεις προκύπτουν από την αποικιακή μαρτυρία των χωρών του Τρίτου Κόσμου και των μειονοτικών φωνών. Μια τέτοια θεωρία δεν πρέπει απλά να είναι ένα ευρετικό εγχείρημα, αλλά μπορεί να προσφέρει πιθανές οδούς συμφιλίωσης, όπως και η ίδια η αρχαιολογία (βλ. Hodder, Κεφάλαιο 6, Knapp και Antoniadou, Κεφάλαιο 1, Naccache, Κεφάλαιο 7). Πρόκειται για έναν σκοπό που αξί-

ζει να επιδιωχθεί, παρά να συνεχιστούν οι άκαμπτοι παραλληλισμοί του Hobsbawm (1993: 63) που τόσο ευρέως μνημονεύονται στην αρχαιολογία: η ιστορία συνδέεται με την πρώτη ύλη της παπαρούνας του οπίου, και οι μελέτες μας φτάνουν στο σημείο να θεωρούνται τα ισοδύναμα εργοστασίων κατασκευής βομβών. Μια ενήμερη, υπεύθυνη και σοβαρή παγκόσμια αρχαιολογία θα μπορούσε να είναι μια κατάλληλη, θετική δύναμη που αναγνωρίζει και πανηγυρικά αναδεικνύει τη διαφορά, την ποικιλομορφία και την *πραγματική* πολυφωνία. Αυτό ήταν βέβαια και η πρόθεση του παρόντος τόμου. Κάτω από αυτούς τους κοινούς ουρανοί και μπροστά σε διαιρεμένους ορίζοντες, μια τέτοια έκθεση στην παγκόσμια διαφορά και ετερότητα μάς προτρέπει όλους να αναζητήσουμε απαντήσεις και να αναλάβουμε ευθύνες. Κατά τη διαδικασία αυτή μπορούν να επανεξεταστούν οι έννοιες της γνώσης και του πολιτισμού και, μαζί με αυτές, και η εξουσία και η πολιτική (Curti και Chambers 1996: xii). Η προσήλωση είναι το πρώτο βήμα και όλοι οι συγγραφείς αυτού του βιβλίου είναι αφοσιωμένοι με πάθος στο σκοπό αυτό, αφήνοντας πίσω τα μοντέλα του καταπιεστή ενάντια στον καταπιεσμένο και προχωρώντας σε εμβριθείς αναλύσεις που αναγνωρίζουν το ιδιαίτερο ιστορικό πλαίσιο και τον εθνικό και τοπικό χαρακτήρα των περιοχών στις οποίες εργάζονται ή/και ζουν. Αυτές οι νέες κοινωνικές τοπογραφίες, με τις οποίες η επιστήμη της αρχαιολογίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη, θα μπορούσαν να εξεταστούν γόνιμα υπό το πρίσμα της παγκοσμιότητας – που αποτελεί ένα πιο ολιστικό μέσο θεώρησης της θεμελιακής μας αλληλοσύνδεσης (πρβ. Has-san, Κεφάλαιο 11, Potts, Κεφάλαιο 10).

Διαδικαστική & μεταδιαδικαστική αρχαιολογία

Οι παγκόσμιες εξελίξεις δεν μπορούν να διαχωριστούν από την αρχαιολογία. Αποτυπώνονται στα επιστημονικά μας ενδιαφέροντα και στις επιστημολογικές μας κατευθύνσεις. Έχουμε μετακινηθεί από τις παγκόσμιες αφηγήσεις, υποθετικά εφαρμόσιμες στο χρόνο και το χώρο, στις περισσότερες βασισμένες στα συμφραζόμενα μελέτες που τονίζουν την πολιτισμική διαφορά, την κοινωνική ποικιλομορφία και τη δημιουργία πολλαπλών ταυτοτήτων. Η αλλαγή αυτή βρίσκεται σε αντιστοιχία με τη σημερινή παρακμή της δυτικής ηγεμονίας και αποκέντρωσης, που συνδέονται με τη συνακόλουθη ανάπτυξη των πολιτισμικών κινήματων, των νέων ταυτοτήτων και των εθνικών οντοτήτων που σαφώς αποτελούν ανοιχτή πρόκληση για την πολιτισμική ομογενοποίηση σε παγκόσμια κλίμακα (Friedman 1994: 37). Η αρχαιολογία θα μπορούσε να συμβαδίζει με ευρύτερες

κοινωνικές δυνάμεις, ωστόσο η μεταδιαδικαστική αρχαιολογία δεν άλλαξε απλώς το επιστημολογικό πεδίο διαπραγμάτευσης: έχει ανοίξει το πεδίο σε περισσότερους «παίκτες», σε περισσότερες φωνές και έχει καταστήσει έγκυρα για μελέτη νέα ζητήματα. Η όλη ιδέα της κοινωνικοπολιτικής προσέγγισης στην αρχαιολογία δεν θα ήταν δυνατή μέσα στους περιορισμούς της Νέας (διαδικαστικής) Αρχαιολογίας. Τέτοιες αναζητήσεις δεν θα είχαν βρει μια θέση στην αρένα της αρχαιολογίας, ενώ, κατά πάσα πιθανότητα, δεν θα είχαν βγει στο προσκήνιο η φεμινιστική αρχαιολογία, η μεταποικιακή αρχαιολογία και η αρχαιολογία των αυτοχθόνων. Ο «ουδέτερος επιστημονισμός» και ο θετικισμός της Νέας Αρχαιολογίας δεν στρέφονταν σε αυτά τα ζητήματα (Hamilakis και Yalouri 1996: 117, Bailey, Κεφάλαιο 4). Ο Trigger (1995: 277) φτάνει να πει ότι η Νέα Αρχαιολογία «συνέβαλε στην υποτίμηση της τοπικής κουλτούρας και στην προώθηση μιας διεθνοποιημένης ματιάς που έχει υπηρετήσει σε μεγάλο βαθμό τους –κάθε άλλο παρά αλτρουιστικούς– σκοπούς πρώτα του αμερικανικού και έπειτα του διεθνή καπιταλισμού». Εντούτοις, δεν θα έλεγα ότι οι διαδικαστικοί αρχαιολόγοι (της Νέας Αρχαιολογίας) *σήμερα* δεν προσεγγίζουν το κοινωνικοπολιτικό επίπεδο, αλλά ότι οφείλουμε να αναγνωρίσουμε την πνευματική κληρονομιά της μεταδιαδικαστικής αρχαιολογίας της δεκαετίας του 1980.

Η ανθρωπολογία και κατ' επέκταση η αρχαιολογία γεννήθηκαν από τις ιδεολογικές σχέσεις μεταξύ της εξερεύνησης, του μερκαντιλισμού, της αποικιοκρατίας, του εξωτισμού και του προμιτιβισμού. Στη συνέχεια ανέπτυξε τις έννοιες μιας δομής για το δυτικό πολιτισμό βασισμένης στο σχήμα κέντρο/περιφέρεια/περιθώριο και καθιέρωσε εξελικτικές σχέσεις μεταξύ της Δύσης και των «λιγότερο ανεπτυγμένων» προοδρόμων της: ένα λάθος στη μετάφραση του χώρου στο χρόνο (Fabian 1983, Friedman 1994: 5). Οι εξελικτικοί ανθρωπολόγοι οργάνωσαν τον κόσμο σε συνεπή ταξινομικά σχήματα, από ομάδες σε φυλές, σε πολιτείες, σε κράτη. Οι οπαδοί της Νέας Αρχαιολογίας εξακολουθούν να ενδιαφέρονται για την εφαρμογή αυτών των κατασκευών στα αρχαιολογικά δεδομένα. Αναδρομικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ανθρωπολογία και η αρχαιολογία έχουν μετατοπίσει το κέντρο βάρους τους από τη θεωρία της εξέλιξης στον προμιτιβισμό, από τον υλισμό στην πολιτισμική θεώρηση και από τον κολεκτιβισμό στον ατομισμό (ό.π.: 55), σε αντιστοιχία με τις κινήσεις της διαδικαστικής και της μεταδιαδικαστικής αρχαιολογίας, αν και μπορούν να συνυπάρχουν – ιδιαίτερα στη Βόρεια Αμερική. Η πολιτισμική διαφορά, ο κατακερματισμός και η δύναμη του παρελθόντος έγιναν βιώσιμα ερευνητικά πεδία μόνο όταν η έρευνα ασχολήθηκε με τη σύνδεση μεταξύ της ιστορικής γραφής και της διαμόρφωσης κοινωνικής ταυτότητας.

Η μεταδιαδικαστική αρχαιολογία ενδιαφέρεται ρητά για τη διαφορά και την πολιτική της ταυτότητας, και έχει πολλά κοινά με τις φεμινιστικές προσεγγίσεις τρίτης γενιάς και τις μεταποικιακές θεωρήσεις. Και τα δύο αυτά θεωρητικά κινήματα μας ωθούν να αναθεωρήσουμε το ίχνος της ιστορίας και των υποκειμένων της (Bhabha 1994: 153). Οι εξελίξεις στην αρχαιολογική θεωρία σήμερα ακολουθούν τις εξελίξεις στις ανθρωπιστικές σπουδές και στις κοινωνικές επιστήμες, που θέτουν στο επίκεντρο τα ζητήματα κοινωνικής και πολιτισμικής ποικιλομορφίας. Τα συστήματα εννοιών και οι διαδικασίες μέσω των οποίων οι πολιτισμικές έννοιες αλλάζουν για τα άτομα και τις ομάδες αποτελούν τον πυρήνα της μεταδιαδικαστικής αρχαιολογίας. Όποιο και αν ήταν το ιστορικό υπόβαθρο, η έρευνά μας τώρα θα φαινόταν να περιστρέφεται γύρω από ζητήματα τόσο τοπικού και όσο και παγκόσμιου επιπέδου. Παραδείγματος χάριν, μετά από την κατάρρευση του μοντερνιστικού ιδεολογήματος στις δεκαετίες του 1960 και 1970, ο πολιτικός κατακερματισμός, σε συνδυασμό με την εμφάνιση νέων τοπικών και περιφερειακών ταυτοτήτων, ενέπλεξε την αρχαιολογία και τα αρχαιολογικά παρελθόντα: η καταστροφή της γέφυρας Mostar (Charpman 1994), η ανοικοδόμηση της Βαβυλώνας από τον Σαντάμ Χουσεΐν, η νομική μάχη για τα ψηφιδωτά της Κανακαριάς (Knapp και Αντωνιάδου, Κεφάλαιο 1), η ανάπτυξη του αφροκεντρισμού (Roth, Κεφάλαιο 12, Asar Jubal 1991, Crawford 1996, Sewell 1997), η σημασία της Βεργίνας για τη Μακεδονία (Κωτσάκης, Κεφάλαιο 2), και η δολοφονία του Ράμπιν για τον έλεγχο των Αγίων Τόπων.

Όπως μας υπενθυμίζει ο Potts στο Κεφάλαιο 10, ο πλανήτης είναι πλέον το πεδίο της έρευνάς μας. Υπό το πρίσμα αυτό, οι ευθύνες μας οφείλουν επίσης να επεκταθούν, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, στους συναδέλφους μας σε όλο τον κόσμο, στις χώρες τους, καθώς και στα ζητήματα που τους απασχολούν. Δυστυχώς, υπάρχουν κρίσιμα σύγχρονα ζητήματα σε λησμονημένες περιοχές του πλανήτη, για τις οποίες ακούμε ελάχιστα πράγματα, όπως η λεηλασία των μουσείων του Ιράκ μετά τον πόλεμο του Κόλπου ή η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς του Αφγανιστάν. Οι ενέργειες αυτές έχουν επικριθεί ως «εγκλήματα κατά του πολιτισμού» (Riedlmayer 1997). Όμως η αρχαιολογία μπορεί να πάρει αποτελεσματική και πολιτικοποιημένη θέση. Το μοϊκοτάρισμα της νοτιοαφρικανικής αρχαιολογίας (Ucko 1987) και τα συμβάντα που συνδέονται με το μουσουλμανικό τέμενος Ayodhya (Colley 1995) αποτελούν βασικά γεγονότα που θα μπορούσαν να σηματοδοτήσουν την έναρξη της συμμετοχής της αρχαιολογίας στο διεθνές πολιτικό γίγνεσθαι.

Παγκόσμια αρχαιολογία

Η παγκοσμιότητα αναφέρεται στη συμβολική σύμπτυξη του κόσμου και στην αυξανόμενη συνειδητοποίηση ότι η υδρόγειος δεν είναι παρά μια ενιαία οντότητα. Η αναγνώριση αυτή συνοδεύεται από μια ολόκληρη σειρά φαινομένων που συνδέονται με την έννοια του τοπικού (έθνος, εσωτερικές μετακινήσεις, εξωτισμός): στην πραγματικότητα, πρόκειται για τις δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος. Όπως το έθεσε ο Gellner, η σύγχρονη κοινωνία είναι και πιο ομοιογενής και πιο διαφοροποιημένη από τις προηγούμενες (παρατίθεται στο Eriksen 1993: 147). Θα μπορούσαμε επίσης να υποστηρίξουμε ότι ο παγκόσμιος πολιτισμός δεν είναι νέος – σκεφτείτε τον εξελληνισμό της Εγγύς Ανατολής και του μεσογειακού κόσμου από τον Αλέξανδρο, που βασίστηκε στα τοπικά μοτίβα μέσω της οπτικής της μακεδονικής έκφρασης (Smith 1990: 177). Το πεδίο της παγκοσμιότητας υπήρξε αντικείμενο της ανθρωπολογίας και των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών (π.χ. Eriksen 1993, Featherstone 1990, Featherstone κ.ά. 1995, Friedman 1994, Turner 1994), αλλά ως τώρα είχε ελάχιστο αντίκτυπο στην αρχαιολογία (βλ. όμως Hodder 1997). Με αφετηρία το σημερινό παγκόσμιο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό κλίμα, αποτελεί κατάλληλη θεωρητική στρατηγική για ζητήματα αρχαιολογίας και πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς ο 20ος αιώνας τελείωσε και ο 21ος αιώνας αρχίζει.

Η παγκοσμιοποίηση εντάσσει τους ανθρώπους και τις διαδικασίες σε μια παγκόσμια σκηνή. Την τελευταία πεντηκονταετία έχουμε γίνει μάρτυρες κινήσεων σε πρωτοφανή κλίμακα, είδαμε την αποσύνθεση των αυτοκρατοριών, το τέλος της αποικιοκρατίας, την καταστροφή των παλαιών εθνών και τον ανασχηματισμό νέων (Hall 1996: 65). Πολλοί από αυτούς τους αγώνες βασίζονται σε αξιώσεις που περιστρέφονται γύρω από εθνικές, φυλετικές ή γλωσσικές ταυτότητες: Σερβία, Κροατία, Παλαιστίνη, Ρουάντα, Αζερμπαϊτζάν, Αρμενία, Κουρδιστάν (Zaretsky 1995: 244-5). Οι διαδικασίες αυτές μάς φέρνουν αντιμέτωπους με τις αντιφατικές τάσεις της παγκοσμιότητας και του τοπικισμού που συνυπάρχουν πλάι πλάι. Ενώ ένας νέος διεθνισμός μας ενώνει (π.χ. τουρισμός, συστήματα επικοινωνιών, περιβαλλοντικά ζητήματα), νέοι εθνικισμοί και εθνότητες διασταυρώνονται σε αυτά τα ανοιχτά πεδία, θέτοντας περιοριστικές γραμμές. Η παγκοσμιοποίηση ίσως έχει τροφοδοτηθεί από τον τουρισμό, τον παγκόσμιο αθλητισμό, τις διεθνείς ειδήσεις, το φαινόμενο της κατάκτησης της υδρόγειου από την Coca Cola και τα McDonald's («CocaColonisation» και «McDonaldisation»), το AIDS, τα ανθρώπινα δικαιώματα,

κλπ. (Turner 1994: 9), αλλά δεν είναι απλώς συνώνυμο του εκδυτικισμού, δεδομένης, για παράδειγμα, της τεράστιας επιρροής των ασιατικών αγορών και της εσωστρέφειας της Δύσης. Οι αντιφατικές τάσεις και δυνατότητες συνυπάρχουν σε μια διαρκώς αυξανόμενη περιοδικότητα. Η παγκοσμιοποίηση φαινομενικά παράγει ομοιογένεια, ενώ η τάση προς την εντοπιότητα παράγει τη διαφορά, το μετασχηματισμό και τις νέες ταυτότητες (Grossberg 1996: 170).

Τα μελλοντικά αρχαιολογικά ερωτήματα θα μπορούσαν να αφορούν τους τρόπους με τους οποίους αποδίδονται και μεταβιβάζονται τα νοήματα και οι ταυτότητες, αντί την προέλευσή τους. Ο Benedict Anderson (1983) αναλύει το ζήτημα αυτό στο γενικότερο πλαίσιο των φανταστικών κοινοτήτων, ενώ ο Arjun Appadurai (1990) εξετάζει το παράλληλο φαινόμενο των πολιτισμικών ρευμάτων: εθνοτοπία (ethnoscapes), τοπία των μέσων (mediascapes), τεχνολογικά τοπία (technoscapes), οικονομικά τοπία (finanscapes) και τοπία των ιδεών (ideoscapes). Αυτοί οι πολλαπλοί κόσμοι αποτελούνται από τις ιστορικά ενταγμένες φανταστικές αναπαραστάσεις ατόμων και ομάδων σε ολόκληρη την υδρόγειο (Appadurai 1990: 296-7). Όμως, όπως δείχνουν τα κεφάλαια που ακολουθούν, συχνά υπάρχει διάσταση μεταξύ αυτών των φανταστικών τοπίων, είτε βρίσκονται στο Κρούσεβο (Brown, Κεφάλαιο 3) είτε στη Βηρυτό (Naccache, Κεφάλαιο 7) είτε στο Τσαταλχογιούκ (Hodder, Κεφάλαιο 6). Μαζί, διαμορφώνουν ένα ψηφιδωτό πιθανών ιστοριών και ένα αντίστοιχο μίγμα όψεων του παρόντος και πιθανών όψεων του μέλλοντος.

Συμπεράσματα

Ο τόμος αυτός δεν αποσκοπεί να καταγράψει μια «λιτανεία του τρόμου», που πολλοί θα έλεγαν ότι προσιδιάζει στην υπό εξέταση περιοχή. Εάν τα τελευταία χρόνια έχουν κάτι να μας διδάξουν, αυτό είναι ότι οι εντάσεις με ιστορικό υπόβαθρο μπορεί να έχουν επιπτώσεις σε όλα τα έθνη. Πιο συγκεκριμένα, ότι τα κατάλοιπα των αυτοκρατοριών και της αποικιοκρατίας βρίσκονται ακόμη στην καρδιά πολλών συγκρούσεων, όπως και τα κατασκευάσματα της ίδιας μας της έρευνας. Εάν ισχύει αυτό, τότε πολύ περισσότερες χώρες οφείλουν να είναι σε εγρήγορση και να μαθαίνουν τα μαθήματα του καιρού μας. Ίσως αυτή η επίγνωση μπορέσει να αποτρέψει μελλοντικές εντάσεις ή τουλάχιστον να καταστήσει κάποιους τομείς της παγκόσμιας κοινότητας πιο ενήμερους. Οι αρχαιολόγοι σε όλο τον κόσμο πρέπει να έχουν συνείδηση των δυνατοτήτων του παρελθόντος. Και σε αυτό το ζήτημα, το παρόν βιβλίο στοχεύει να αναδείξει τις θετικές δυνα-

τότητες του ερευνητικού πεδίου μας – όπου η αρχαιολογία μπορεί να έχει απτή και ευεργετική επίδραση φέρνοντας συμφιλίωση και αποδοχή (Hodder, Κεφάλαιο 6, Naccache Κεφάλαιο 7, Potts, Κεφάλαιο 10), αντί να αποτελεί απλώς την πρώτη ύλη της εχθρότητας. Αυτή η αρνητική άποψη επικρατεί σε διάφορες μελέτες για τον εθνικισμό στην αρχαιολογία και προέρχεται από ορισμένες άτοπες επιθέσεις στη μεταδιαδικαστική αρχαιολογία ως σχετικιστική προσέγγιση. Η συγκεκριμένη άποψη συγχέει την επιστημονική σχετικότητα (όλες οι πεποιθήσεις παράγονται κοινωνικά) και τον κριτικό σχετικισμό (όλες οι πεποιθήσεις ισχύουν εξίσου) (βλ. Lampeter 1997). Η θέση αυτή δεν είναι μόνο ανακριβής, είναι ανεύθυνη και αντιπαραγωγική για τις αρχαιολογικές σπουδές.

Οι συγγραφείς των άρθρων του βιβλίου αυτού προσπαθούν να αντιμετωπίσουν μια σειρά σημαντικών ζητημάτων που επηρεάζουν άμεσα την αρχαιολογική πράξη. Πρώτον, στοχεύουν να αναδείξουν καταστάσεις στις οποίες η αρχαιολογία, και τα αρχαιολογικά τεκμηριωμένα παρελθόντα, αποκτά ρόλο σε χώρες που έχουν αγνοηθεί ή περιθωριοποιηθεί στο παρελθόν. Δεύτερον, οι αφηγήσεις που εκτυλίσσονται σε διάφορα κεφάλαια (Κεφάλαια 3, 6, 7 και 11) καταγράφουν λεπτομερώς τις καθημερινές διαπραγματεύσεις μεταξύ ατόμων που εργάζονται σε σύνθετα πλαίσια όπου διασταυρώνονται η αλληλεπίδραση των αρχαιολογιών, των εθνοτήτων, των εθνικισμών και των ταυτοτήτων. Αρκετά κεφάλαια ασχολούνται αποκλειστικά με ζητήματα μεταποικιακής αρχαιολογίας (Κεφάλαια 1 και 8) και με τα ορατά έως σήμερα αποτελέσματα της αποικιακής παρέμβασης (Κεφάλαια 5, 10 και 11). Τρίτον, το βιβλίο επιδιώκει να παράσχει ένα φόρουμ για άλλες φωνές και άλλες τοποθετήσεις για την αξία της αρχαιολογίας και τους αρχαιολόγους (Κεφάλαια 4, 6, 9 και 12). Αναδεικνύει επίσης ότι δεν υπάρχουν μονολιθικές αντιλήψεις του εθνικισμού, όπως δεν υπάρχουν και απολύτως συνεπή αρχαιολογικά παρελθόντα (Κεφάλαια 2, 3, 7 και 10).

Ο Neil Silberman (1995: 257) υποστηρίζει τη συμβολική σύνδεση μεταξύ χωρών όπως το Ισραήλ, ο Κόλπος, η Αίγυπτος, η Κύπρος, η Τουρκία, η Ελλάδα και η περιοχή της Βαλκανικής. Πολλοί μπορούν να επικαλεστούν μια πολιτισμική ενότητα σε όλη την έκταση της αχανούς αυτής περιοχής, άλλοτε και τώρα. Το κοινό αυτό παρελθόν έχει συχνά οδηγήσει σε ανταγωνιστικές διεκδικήσεις και στην απόδοση πολλαπλών νοημάτων στα μνημεία, τους τόπους και τις ιστορίες: πολλά αλληλοεπικαλυπτόμενα παρελθόντα ενυπάρχουν σε αυτό το κοινό πλαίσιο. Η αρχαιολογία έχει επίσης μια ισχυρή συναισθηματική δύναμη να συνδέει το παρόν με μια συγκεκριμένη χρυσή εποχή (Shnirelman 1995: 12). Με αυτό συμπλέκεται και το ζήτημα της «προέλευσης», το οποίο έχει πολύ συχνά ενσωματωθεί στη

μετα-αφήγηση του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Ο συναισθηματικός αντίκτυπος της αρχαιολογίας σε αυτήν την περιοχή του κόσμου πιθανόν οφείλεται σε μια πληθώρα διαφορετικών αιτίων, είτε πρόκειται για πολιτισμική επαφή είτε για μια λαμπρή αρχαιότητα είτε για χρυσούς αιώνες είτε για αντιστάσεις στην αποικιοκρατία είτε για σύγχρονα πολιτικά ζητήματα.

Οι συγγραφείς δείχνουν με τα κείμενά τους ότι η περιοχή αυτή μπορεί να συμβάλει στον αρχαιολογικό διάλογο και να παράσχει τη θεωρητική επίγνωση που βρίσκεται πέρα από τις πολιτισμικές ιστορικές προσεγγίσεις. Στο μέλλον, τέτοιες θεωρήσεις των σύγχρονων ζητημάτων πολιτιστικής κληρονομιάς, κατασκευών του παρελθόντος και πολιτικής της ταυτότητας (Κεφάλαια 1, 6 και 11) οφείλουν να εντάσσονται στο κυρίαρχο ρεύμα βάσει των στόχων της μεταδιαδικαστικής αρχαιολογίας. Κάθε κεφάλαιο στοχεύει να υπερβεί την ιστοριογραφία και να εντάξει στέρα τα θέματά του σε ένα σύγχρονο πλαίσιο. Οι απόψεις τους δεν μπορούν παρά να είναι προσωπικές, πολιτικές και, ενίοτε, αντιθετικές προς απόψεις που διατυπώνονται σε άλλα κείμενα του βιβλίου. Τέτοια είναι η φύση του *πραγματικού* πλουραλισμού. Πρόκειται για ατομικές απόψεις και δεν μπορεί να υπάρξει μία μοναδική, ομόφωνη θέση. Ίσως η συναίνεση να μην είναι πιθανή, μπορούμε όμως να είμαστε βέβαιοι ότι στο σημαντικό αυτό τμήμα της υδρογείου η αρχαιολογία έχει σημασία με πολύ πραγματικό τρόπο.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συγγραφείς των κειμένων αυτού του τόμου για την αφοσίωση στο εγχείρημα και τους ευρύτερους στόχους που εκφράζονται μέσα από αυτό. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους συναδέλφους που συζήτησαν μαζί μου τις ιδέες που περιέχονται στο βιβλίο και προσέφεραν βοηθητικά σχόλια για το παρόν κείμενο: Zainab Bahrani, Emma Biake, Γιάννη Χαμηλάκη, Ian Hodder, Carol McDavid, Darrin Lee Long και Dominic Montserrat. Για την υπομονή τους και την υποστήριξή τους, ευχαριστούμε όλοι ιδιαίτερα τους Victoria Peters και Nadia Jacobson.

Βιογραφικό της συγγραφέα

Η Lynn Meskell είναι ερευνήτρια (Research Fellow) στο New College του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης. Η διδακτορική της διατριβή στο Πανεπιστήμιο του Cambridge επικεντρωνόταν στην κοινωνική δυναμική της Αι-

γύπτου του Νέου Βασιλείου. Στα ενδιαφέροντά της συμπεριλαμβάνονται η Αιγυπτιακή και Μεσογειακή Αρχαιολογία, η φεμινιστική θεωρία, το σώμα στην αρχαιότητα και η κοινωνικοπολιτική διάσταση της αρχαιολογίας. Έχει δημοσιεύσει μελέτες στα *World Archaeology*, *Cambridge Journal of Archaeology*, *Antiquity*, *Gender and History*, *Norwegian Archaeological Review* και *American Journal of Archaeology*. Έχει επίσης υπό δημοσίευση έργα στους εκδοτικούς οίκους Blackwell και του Πανεπιστημίου του Princeton.

Βιβλιογραφία

- Anderson, B. (1991) *Imagined Communities*, αναθεωρημένη έκδοση, London: Verso.
- Appadurai, A. (1990) "Disjuncture and difference in the global cultural economy", στο M. Featherstone (επιμ.) *Global culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, London: Sage, σσ. 295-310.
- Asar Jubal, J. (1991) *Black Truth*, Longbeach, CA.: Black Truth Enterprises.
- Atkinson, J.A., Banks, I. και O'Sullivan, J. (επιμ.) (1996) *Nationalism and Archaeology*, Glasgow: Cruithne Press.
- Bhabha, H.K. (1994) *The location of Culture*, London: Routledge.
- Brown, K.S. (1994) "Seeing stars: character and identity in the landscapes of modern Macedonia", *Antiquity* 68, 261: 784-96.
- Chakrabarti, D.K. (1997) *Colonial Indology: Sociopolitics of the Ancient Indian Past*, New Delhi: Munshiram Manoharlal.
- Chambers, I. (1996) "Signs of silence, lines of listening", στο L. Curti και I. Chambers (επιμ.) *The Post-Colonial Question: Common Skies, Divided Horizons*, London: Routledge, σσ. 47-62.
- Chapman, J. (1994) "Destruction of a common heritage: the archaeology of war in Croatia, Bosnia and Hercegovina", *Antiquity* 68, 258: 120-6.
- Clifford, J. (1988) *The Predicament of Culture: Twentieth Century Ethnography, Literature, and Art*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Colley, S. (1995) "What happened at WAC-3", *Antiquity* 69, 252: 15-18.
- Crawford, C. (επιμ.) (1996) *Recasting Ancient Egypt in the African Context*, Trenton, NJ: Africa World Press, Inc.
- Curti, L. και Chambers, I. (1996) Πρόλογος, στο L. Curti και I. Chambers (επιμ.) *The Post-Colonial Question: Common Skies, Divided Horizons*, London: Routledge, σσ. xi-xii.
- Díaz-Andreu, M. και Champion T. (επιμ.) (1996) *Nationalism and Archaeology in Europe*, London: University College London Press.

- Eriksen, T.H. (1993) *Ethnicity and Nationalism*, London: Pluto Press.
- Fabian, J. (1983) *Time and the Other: How Anthropology makes its Other*, New York: Columbia University Press.
- Featherstone, M. (επιμ.) (1990) *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, London: Sage.
- Featherstone, M., Lash, S. και Robertson, R. (επιμ.) (1995) *Global Modernities*, London: Sage.
- Friedman, J. (1994) *Cultural Identity and Global Process*, London: Sage.
- Graves-Brown, P., Jones, S. και Gamble, C. (1996) *Cultural Identity and Archaeology: The Construction of European Communities*, London: Routledge.
- Grossberg, L. (1996) “The space of culture, the power of space”, στο L. Curti και I. Chambers (επιμ.) *The Post-Colonial Question: Common Skies, Divided Horizons*, London: Routledge, σσ. 169-88.
- Hall, C. (1996) “Histories, empires and the post-colonial moment”, στο L. Curti και I. Chambers (επιμ.) *The Post-Colonial Question: Common Skies, Divided Horizons*, London: Routledge, σσ. 65-77.
- Hamilakis, Y. και Yalouri, E. (1996) “Antiquities as symbolic capital in modern Greek society”, *Antiquity* 70, 267: 117-29.
- Hobsbawm, E.J. (1993) “The new threat to history”, *New York Review*, 15 Δεκεμβρίου, σ. 63.
- Hodder, I. (1997) “‘Always momentary, fluid and flexible’: Towards a reflexive excavation methodology”, *Antiquity* 71, 273: 691-700.
- Jacobs, J.M. (1996) *Edge of Empire: Postcolonialism and the City*, London: Routledge.
- Kohl, P.L. και Fawcett, C. (επιμ.) (1995) *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lampeter Archaeology Workshop (1997) “Relativism, objectivity and the politics of the past”, *Archaeological Dialogues* 4, 2: 164-75.
- Larsen, M.T. (1996) *The Conquest of Assyria: Excavations in an Antique Land 1840-1860*, London: Routledge.
- Layton, R. (επιμ.) (1989) *Conflict in the Archaeology of Living Traditions*, One World Archaeology Series, London: Unwin Hyman.
- Moser, S. (1995) *Archaeology and its Disciplinary Culture: The Professionalisation of Australian Prehistoric Archaeology*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Προϊστορικής και Ιστορικής Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο του Σίδνεϊ.
- Nederveen Pieterse, J. (1995) “Globalization as hybridization”, στο M. Featherstone, S. Lash και R. Robertson (επιμ.) *Global Modernities*, London: Sage, σσ. 45-68.

- Pollock, S. και Lutz C. (1994) "Archaeology deployed for the Gulf War", *Critique of Anthropology* 14, 3: 263-84.
- Said, E. (1978) *Orientalism*, London: Routledge και Kegan Paul.
- Sewell, R.L. (1997) "'Mother Africa': Afrocentrism, African-Americans and Africa's Past", Ανακοίνωση στο 95ο Συνέδριο της Αμερικανικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας, Σαν Φρανσίσκο.
- Shennan, S.J. (επιμ.) (1989) *Archaeological Approaches to Cultural Identity*, One World Archaeology Series, London: Unwin Hyman.
- Shnirelman, V.A. (1995) "Alternative prehistory", *Journal of European Archaeology* 3, 2: 1-20.
- Silberman, N.A. (1995) "Promised lands and chosen peoples: the politics and poetics of archaeological narrative", στο P.L. Kohl και C. Fawcett (επιμ.) *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press, σσ. 249-62.
- Smith A.D. (1990) "Towards a global culture", στο M. Featherstone (επιμ.) *Global Culture: Nationalism Globalization and Modernity*, London: Sage, σσ. 171-91.
- Trigger, B.G. (1989) "Hyperrelativism, responsibility, and the social sciences", *Canadian Review of Sociology and Anthropology* 26: 776-97.
- (1995) "Romanticism, nationalism and archaeology", στο P.L. Kohl και C. Fawcett (επιμ.) *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press, σσ. 263-79.
- Turner, B.S. (1994) *Orientalism, Postmodernism and Globalism*, London: Routledge.
- Ucko, P.J. (1987) *Academic Freedom and Apartheid: The Story of the World Archaeological Congress*, London: Duckworth.
- (επιμ.) (1995) *Theory in Archaeology: A World Perspective*, London: Routledge.
- Zaretsky, E. (1995) "The birth of identity politics in the 1960s: psychoanalysis and the public/private division", στο M. Featherstone, S. Lash και R. Robertson (επιμ.) *Global Modernities*, London: Sage, σσ. 244-59.